

Semi- Annual Journal of Civil Law Knowledge

Open
Access

ORIGINAL ARTICLE

Individual Litigation Procedure in the Treaty System of Human Rights Covenants

Farangis Mansoori¹

1. Assistant Professor, Department of Law and Social Sciences, Payame Noor University, Tehran, Iran.

Email: F.mansoori@pnu.ac.ir

A B S T R A C T

One of the most effective ways to implement human rights documents and protect basic human freedoms is to provide executive and monitoring mechanisms for them. The international human rights system has established mechanisms to support victims of human rights violations; One of these mechanisms is "individual litigation" which is provided in many human rights documents.

The issue raised in this article is the process of "individual litigation" in two important international human rights documents, i.e. the Covenant of Civil and Political Rights and the Covenant of Economic, Social and Cultural Rights (henceforth Covenants). In order to explain this issue and in a descriptive and analytical way, we will see that in the treaty system of human rights covenants, a protection mechanism for the victims of human rights violations has been established under the title of "Individual Litigation Ritual". In this way of litigation, the victims of human rights violations are allowed to act independently of the government and government institutions to claim their rights after failing to appeal to internal mechanisms. Studies show that although this method of litigation is effective, the proceedings are sometimes long and face the resistance of the accused government.

How to cite

Mansoori, F. (2023). Individual Litigation Procedure in the Treaty System of Human Rights Covenants, *Civil Law Knowledge*, 12 (1), 133-146.

KEY WORDS

Human Rights, Litigation Procedure, Covenants, Optional Protocols.

نشریه علمی

دانش حقوق مدنی

«مقاله پژوهشی»

آیین دادخواهی فردی در نظام معاهده‌ای میثاقین حقوق بشر

فرنگیس منصوری^۱

۱. استادیار گروه حقوق و علوم اجتماعی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران.

چکیده

یکی از مؤثرترین شیوه‌های اجرای اسناد حقوق بشری و حمایت از آزادی‌های اساسی بشر، پیش‌بینی سازوکارهای اجرایی و نظارتی برای آنهاست. نظام حقوق بشر بین‌المللی ساز و کارهایی را برای حمایت از قربانیان نقض حقوق بشر مقرر کرده که یکی از این سازوکارها «آیین دادخواهی فردی» است که در بسیاری از اسناد حقوق بشری پیش‌بینی شده است.

مسئله‌ای که در این مقاله مطرح می‌شود، چگونگی فرایند «آیین دادخواهی فردی» در دو سند مهم حقوق بشری بین‌المللی؛ یعنی میثاق حقوق مدنی و سیاسی و میثاق حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی (از این به بعد میثاقین) است. در راستای تبیین این مسئله و به روش توصیفی و تحلیلی خواهیم دید که در نظام معاهده‌ای میثاقین حقوق بشر، ساز و کار حمایت از قربانیان نقض حقوق بشر با عنوان «آیین دادخواهی فردی» ایجاد شده است. در این شیوه دادخواهی، به اشخاص قربانی نقض حقوق بشر اجازه داده می‌شود تا پس از ناکامی در توسل به مکانیزم‌های داخلی، برای احقاق حقوق خود، مستقل از دولت و نهادهای دولتی اقدام نمایند. بررسی‌ها نشان می‌دهد این شیوه دادخواهی اگرچه مؤثر است، اما روند رسیدگی‌ها بعضاً طولانی و با مقاومت دولت متهم روبه‌رو می‌شود.

واژه‌های کلیدی

حقوق بشر، آیین دادخواهی، میثاقین، پروتکل‌های اختیاری.

رایانامه: F.mansoori@pnu.ac.ir

استناد به این مقاله:

منصوری، فرنگیس (۱۴۰۲). آیین دادخواهی فردی در نظام معاهده‌ای میثاقین حقوق بشر، دوفصلنامه علمی دانش حقوق مدنی، ۱۲ (۱)، ۱۴۶-۱۳۳.

مقدمه

کنار گذاشته شد. بنابراین حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی هم قابل شکایت و دادخواهی هستند. (سادات اخوی، ۱۳۸۷: ۲۲۱)

سؤال اصلی که در این مقاله در پی پاسخ به آن هستیم، این است که چنانچه حقوق بشر و آزادی‌های اساسی در داخل نقض شود و قربانیان در توسل به مراجع و مکانیزم‌های داخلی ناکام بمانند، چگونه و از طریق چه فرایندی می‌توانند احقاق حق بکنند؟

در راستای پاسخگویی به سؤال فوق، پس از تعریف و تبیین حق بر دادخواهی و روش‌ها و مکانیزم‌های نظارتی حقوق بشر بین‌المللی، آیین دادخواهی فردی و چگونگی توسل به آن و فرایند بررسی کمیته‌ها در چارچوب نظام معاهده‌ای میثاقین، مورد بحث قرار می‌گیرد.

حق بر دادخواهی

«حق دادخواهی» و «بهره‌مندی از دادرسی عادلانه» دو اصل بنیادینی هستند که دستیابی به حقوق اساسی افراد در فرایند دادرسی را مورد تضمین قرار می‌دهند. بر این اساس هر شخص باید در زمانی که حق قانونی وی مورد تضییع قرار گرفت، به مرجع صالح دسترسی داشته باشد و دادخواهی کند. وجود چنین حقی امکان دسترسی مساوی به دادگاه قانونی و صالح را فراهم می‌آورد. بنابراین، اعمال هرگونه تبعیض در حق دسترسی افراد به دادگاه صالح بر اساس رنگ، جنس، نژاد، مذهب، قومیت و ملیت آنها مورد پذیرش نخواهد بود (مافی و غمیلویی، ۱۳۹۸: ۱۲)

حق بر دادخواهی شهروندان جزو حقوق رویه‌ای و تکلیف دولت‌ها به شمار می‌رود. بنابراین، دولت‌ها مکلف هستند اقدامات و سازوکارهای لازم برای تحقق و عملیاتی کردن این حق را فراهم بکنند.

اسناد جهانی حقوق بشری نظیر اعلامیه جهانی حقوق بشر مصوب ۱۹۴۸ و میثاق حقوق مدنی و سیاسی نیز این حق را به رسمیت شناخته و نظام قضایی کشورها را مکلف به اجرا و تضمین این حق برای تمام افراد کرده‌اند. (ماده ۱۰ اعلامیه جهانی حقوق بشر و بند ۱ ماده ۱۴ میثاق حقوق مدنی و سیاسی) در حقیقت، شیوه‌های دادخواهی فردی، حقوق بشر را واقعاً

عملیاتی می‌سازد. همان‌گونه که قاضی کانکادو ترینداد^۶ «قاضی دادگاه آمریکایی حقوق بشر»، در نظریه موافق خود در قضیه کاستیلو پتروزی در برابر پرو اظهار داشت «که بدون حق

امروزه آیین دادخواهی^۱ بیش از گذشته حائز اهمیت است. بهترین و منصفانه‌ترین راه حل در یک دعوا از مسیر یک دادرسی منصفانه و با تضمینات لازم برای طرفین دعوا، در چارچوب یک مکانیزم نظارتی و اجرایی مؤثر حاصل می‌شود. رسیدگی به نقض‌های حقوق بشری، تعقیب و مجازات ناقضان حقوق بشر همواره یک دغدغه مهم و جهانی بوده؛ زیرا بعضی از دولت‌ها به‌رغم عضویتشان در بسیاری از اسناد حقوق بشری، تمایل چندانی به اتخاذ اقداماتی جهت رسیدگی به نقض‌های حقوق بشری و تحقق حقوق قربانیان ندارند. به همین دلیل است که قربانیان این نقض‌ها پس از ناکامی در توسل به مکانیزم‌های داخلی، به نظام نظارتی و اجرایی در سطح بین‌المللی و منطقه‌ای که برای اسناد حقوق بشری مقرر شده، متوسل می‌شوند.

بی‌تردید میثاقین حقوق بشر، به جهت بهره‌مندی از خصیصه الزام‌آور و پیش‌بینی سازوکار نظارتی بر اجرای مقرراتشان از اهمیت زیادی در نظام حقوق بشر برخوردار می‌باشند. با این حال یکی از نقایص مهم این دو سند، عدم شناسایی و پیش‌بینی دادخواهی فردی یا همان حق شکایت، در متن میثاقین بود. به منظور برطرف نمودن این نقص و تکمیل ایفای مؤثرتر وظایف نظارتی اسناد مزبور، در نهایت با تدوین پروتکل‌های الحاقی به میثاقین، این نقص برطرف شد. «پروتکل اختیاری میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی»^۲ در ۱۶ دسامبر ۱۹۶۶ به تصویب رسید که به موجب آن صلاحیت کمیته حقوق بشر^۳ برای رسیدگی به شکایات افراد علیه دولت‌هایشان نسبت به نقض مقررات میثاق مقرر شده است.

همچنین شورای حقوق بشر^۴ پروتکل اختیاری میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی^۵ را که در آن آیین شکایت و دادخواهی فردی پیش‌بینی شده، در ژوئن ۲۰۰۸ تصویب کرد. علت تأخیر زیاد تصویب پروتکل مبتنی بر این تصور بود که تدریجی بودن تحقق حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی و وابسته بودن آنها به منابع موجود دولت‌ها، اصولاً این حقوق قابل دادخواهی نمی‌باشند، اما با گذشت زمان این اندیشه

1. Petition Procedure or Complaint procedure
2. the Optional Protocol to the International Covenant on Civil and Political Rights
3. Human Rights Committee
4. Human Rights Council
5. the Optional Protocol to the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights

اقامه دعوی فردی، ارزش عهدنامه آمریکایی حقوق بشر از یک کاغذ پاره کمتر خواهد بود»^۱.

آیین دادخواهی

اصطلاح آیین «دادخواهی» یا «شکایت» یا «مکاتبه»^۲ به مجموعه‌ای از آیین‌ها و فرایندهای حقوقی رسمی که از طریق آن افراد، گروه‌ها یا دولت‌ها تقاضای ملاحظه و تصمیم‌گیری به وسیله برخی نهادهای بین‌المللی (یا منطقه‌ای) حقوق بشری را مطرح می‌نمایند، اطلاق می‌گردد. این مجموعه مشتمل بر سند رسمی مکتوبی است که نقض یا تعرض نسبت به حمایت از حقوق بشر را که در معاهده یا دیگر قواعد حقوقی الزام‌آور گنجانده شده، به دولت مشخصی منتسب می‌کند. (Conde, H Victor, 2002: 40)

روش‌های بین‌المللی نظارت بر اجرای حقوق بشر

عمدتاً در اسناد بین‌المللی حقوق بشر دو روش نظارتی برای اجرای حقوق بشر پیش‌بینی شده است: ۱. آیین گزارش‌دهی و ۲. آیین مبتنی بر شکایت که در ادامه آنها را شرح می‌دهیم:

۱. آیین گزارش‌دهی

در آیین گزارش‌دهی، دولت‌ها ملزم به ارائه گزارش‌هایی راجع به اجرای داخلی قواعد حقوق بشری به نهاد نظارتی صالح که به بررسی گزارش‌ها و توصیه‌های کلی می‌پردازد، هستند.

«هنگامی که کشوری معاهده‌ای را تصویب کرده یا به آن پیوسته، علاوه بر تعهد به اجرای مفاد اصلی آن معاهده، تعهد می‌کند درباره اقدامات انجام‌شده برای اجرای آن گزارش‌های ادواری به کمیته مربوطه ارائه دهد. این گزارش‌ها باید تدابیر قانونی، اداری، قضایی و سایر تدابیری را که آن کشور برای اجرای مفاد معاهده انجام داده، تصویب کرده و دشواری‌هایی را که با آنها مواجه شده، شرح دهد. کمیته مربوطه این گزارش‌ها را در نهایت در حضور هیأتی به نمایندگی از آن کشور بررسی می‌کند. فاصله ارائه گزارش‌ها، بسته به مفاد معاهده و تصمیمات گرفته‌شده از سوی کمیته‌ها، از دو تا پنج سال متفاوت است.» (Working with the United Nations Human Rights Programme, 2008: 34)

بیشتر نهادهای معاهده‌ای^۳ زمان تسلیم گزارش‌ها و فاصله ارائه آنها را در اظهارنظر نهایی خود تعیین می‌کنند.

همچنین کمیته‌ها می‌تواند گزارش‌های تکمیلی و اضافی نیز درخواست کند. گزارش تکمیلی زمانی درخواست می‌گردد که گزارش اولیه حاوی اطلاعات کافی نباشد. کمیته در بررسی خود به قوانین خاص، قضایای مطروحه در دادگاه‌ها، عملکرد نهادهای اداری، سیاست‌ها و مداخلات و معلوم کردن اینکه آیا این اقدامات، پیشرفت‌ها و اصلاحاتی را در زمینه حقوق بشر ایجاد کرده است یا نه؟ می‌پردازد. (طوسی، ۱۳۸۲: ش ۴)

کمیته‌ها یا نهادهای معاهده‌ای، ماهیت قضایی ندارند، بلکه بر اجرای معاهدات نظارت می‌کنند. آنها همچنین در زمینه حقوق بشر به دولت‌ها مشورت می‌دهند و آنها را به اجرای حقوق بشر ترغیب و تشویق می‌کنند. بنابراین، آنها در رسیدگی‌های خود رأی صادر نمی‌کنند، بلکه طی یک «اظهار نظر نهایی» به تعهدات و تکالیف دولت‌ها و اقداماتی که باید در راستای عمل به مفاد معاهده انجام بدهند، اشاره می‌کنند.

«بعضی از کمیته‌ها در اظهارنظرهای نهایی خود تقاضا می‌کنند، کشور مورد نظر در یک چارچوب زمانی توافق شده، درباره اقدامات انجام‌شده در پاسخ به توصیه‌های مشخص یا «مسائل اولویتی» دوباره به گزارشگر ویژه یا پیگیری گزارش دهند. گزارشگر سپس به کمیته گزارش می‌دهد.»

(Working with the United Nations Human Rights Programme, 2008: 34)

نکته دیگر در خصوص نظارت کمیته‌ها اینکه هر یک از نهادهای معاهده‌ای حقوق بشر تفسیر خود را از مفاد معاهده حقوق بشری که بر آن نظارت می‌کند، به صورت «اظهار نظرهای کلی» منتشر می‌سازد.

اظهارنظرهای کلی مسائلی گوناگون از تفسیر جامع مفاد اساسی معاهده حقوق بشری تا رهنمودهای کلی درباره اطلاعات لازم در زمینه اجرای معاهدات تحت پوشش خود ارائه می‌دهند که کشورها باید در گزارش‌های خود تسلیم کنند. این اظهار نظرها خطاب به کشور خاصی نیست و باید دولت‌ها را به طور کلی مورد خطاب قرار دهد. (Ibid: 35)

۲. آیین دادخواهی مبتنی بر شکایت

معاهدات بین‌المللی حقوق بشری در راستای حمایت از حقوق بشر، دو شیوه متفاوت از آیین دادخواهی را پیش‌بینی کرده‌اند:

1. Castillo Petruzzi et al. v. Peru. Judgment of May 30, 1999. (Merits)
2. Communication

3. Treaties Body

بین‌المللی حمایت از حقوق تمامی کارگران مهاجر و اعضای خانواده‌های آنان (۱۹۹۰).

در تمامی این اسناد به استثنای کنوانسیون بین‌المللی محو تمامی اشکال تبعیض نژادی، شکایت بین دولت‌ها، منوط به صدور اعلامیه ویژه‌ای مبنی بر پذیرش چنین صلاحیتی از جانب دولت عضو این معاهدات است.

در برخی از اسناد مصوب نظام‌های منطقه‌ای حقوق بشر نیز به آیین دادخواهی بین دولتی اشاره شده است. ماده ۴۵ کنوانسیون آمریکایی حقوق بشر (۱۹۶۹)، ماده ۳۳ کنوانسیون اروپایی حقوق بشر (۱۹۵۰) و ماده ۴۷ منشور آفریقایی حقوق بشر و ملت‌ها (۱۹۸۱) و...

در عمل آشکار شده که دولت‌ها، زمانی که با ختمی‌های دولت دیگر موافق نیستند و همچنین به دلیل پاره‌ای از ملاحظات سیاسی، اقتصادی و ... تمایل زیادی به آیین دادخواهی بین دولتی ندارند. آنها به طور کلی استفاده از شیوه‌های دیپلماتیک غیررسمی را برای حل اختلافات خود ترجیح می‌دهند؛ با این اعتقاد که چنین شیوه‌هایی از شیوه‌های رسمی که به صورت گریزناپذیری متضمن دخالت طرف ثالث است، مؤثرتر هستند.

۲-۲. آیین دادخواهی فردی

در این شیوه دادخواهی، به افرادی که قربانی نقض حقوق بشر شده‌اند، اجازه داده می‌شود که نزد مراجع صالحی که در اسناد حقوق بشری مربوطه تعیین شده، اقامه دعوی نمایند. در واقع دادخواهی فردی، راهکار مهمی است که به قربانیان تخلفات حقوق بشر اجازه می‌دهد تا نسبت به احقاق حقوق خود، مستقل از دولت و نهادهای دولتی اقدام نمایند.

این شیوه دادخواهی نیز در تعدادی از اسناد بین‌المللی حقوق بشر به رسمیت شناخته شده که عبارت‌اند از: پروتکل اول اختیاری مربوط به میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی (۱۹۶۶)، پروتکل اختیاری مربوط به میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی اجتماعی و فرهنگی (۲۰۰۸)، پروتکل اختیاری مربوط به کنوانسیون رفع تبعیض علیه زنان (۲۰۰۰)، ماده ۲۲ کنوانسیون منع شکنجه و سایر رفتارها و مجازات‌های غیر انسانی، ظالمانه و تحقیرآمیز (۱۹۸۴)، ماده ۱۴ کنوانسیون بین‌المللی درباره محو تمامی اشکال تبعیض نژادی (۱۹۶۵)، پروتکل اختیاری به کنوانسیون مربوط به حقوق معلولان و ماده ۷۷ کنوانسیون بین‌المللی حمایت از حقوق تمامی کارگران مهاجر و اعضای خانواده‌های آنان (۱۹۹۰).

الف) آیین دادخواهی (شکایت) بین دولتی؛ ب) آیین دادخواهی (شکایت) فردی.^۲

در این آیین، نهاد نظارتی صالح شکایات دریافتی از افراد و یا دولت‌های مدعی نقض مقررات حقوق بشر را مورد تجزیه و تحلیل قرار می‌دهد و بر حسب مورد راجع به قضیه مطروحه، اقدام اتخاذی نهاد مزبور می‌تواند به صورت تصمیم^۳ و یا توصیه^۴ باشد. به علاوه سیستم نظارتی مبتنی بر شکایت، اختیاری است و به رضایت دولت ذی‌ربط منوط شده و از سوی دیگر روش رسیدگی شبه قضایی است، ولی نظریه نهایی لازم‌الاتباع نیست. (زمانی، ۱۳۸۰: ۳۰۰)

اگرچه آیین دادخواهی بین دولتی به دلیل ملاحظات سیاسی دولت‌ها، کمتر مورد استفاده قرار می‌گیرد، اما در آیین شکایت فردی اولاً چنین ملاحظاتی در بین نیست. ثانیاً، این شیوه دادخواهی در مواردی می‌تواند جبران بین‌المللی برای قربانیان نقض‌هایی محسوب شود که جبران داخلی برای آنها در دسترس نبوده و یا به نحو آشکاری ناعادلانه است؛ هرچند ممکن است تصمیم نهادهای نظارتی توسط دولت متهم به سهولت اجرا نشود.

۱-۲. آیین دادخواهی بین دولتی

مطابق چنین شیوه‌ای، دولت‌های عضو معاهدات خاصی می‌توانند علیه دولت‌های عضو دیگر به جهت عدم ایفای تعهدات آنها، مطابق مقررات مندرج در آن معاهدات به نهادهای نظارتی مربوطه شکایت نمایند، مشروط بر آنکه پیشتر چنین صلاحیتی را مورد شناسایی قرار داده باشند. (تاموشات، ۱۳۸۶: ۱۵۹)

این شیوه، در برخی از اسناد بین‌المللی و منطقه‌ای حقوق بشر مورد شناسایی قرار گرفته است. از جمله معاهدات بین‌المللی حقوق بشری که آیین دادخواهی بین دولتی را پیش-بینی کرده‌اند عبارت‌اند از مواد ۱۱ تا ۱۳ کنوانسیون بین‌المللی درباره محو تمامی اشکال تبعیض نژادی (۱۹۶۵) و مواد ۴۱ تا ۴۳ میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی (۱۹۶۶)، ماده ۲۱ کنوانسیون منع شکنجه و دیگر رفتارها و مجازات‌های غیر انسانی، ظالمانه و تحقیرآمیز (۱۹۸۴)، ماده ۷۴ کنوانسیون

1. Inter-State Complaint Procedure
2. Individual Complaint (Communication) Procedure
3. Decision
4. Recommendation

دولت‌ها و تهیه طرح معاهدات در پی جبران خلأهای موجود در هنجارهای الزام‌آور حقوق بشری هستند». (عسکری و سعیدی، ۱۳۹۵: ۳۰)

رشد و فعالیت سازمان‌های غیردولتی بین‌المللی ناظر بر حقوق بشر، طی دهه‌های اخیر گسترش چشمگیری داشته؛ به گونه‌ای که طیف وسیعی از اقدامات را به منظور نظارت انجام می‌دهند. در واقع، آنها به نمایندگی از جامعه مدنی در سطوح ملی و بین‌المللی به نظارت بر پایبندی دولت‌ها به تعهدات حقوق بشری می‌پردازند.

بررسی دقیق اقدامات حقوق بشری دولت‌ها و انتشار گزارش نقض‌ها، آنان را به منتقدان اصلی دولت‌ها تبدیل کرده است. همچنین آنها خواسته‌های مردم را در سطح بین‌المللی پیگیری و از قربانیان نقض حقوق بشر حمایت می‌کنند. در بسیاری از مواقع آنها ضمن جمع‌آوری اطلاعات، قربانیان نقض را در جریان دادرسی‌ها همراهی می‌کنند.

۲. مراجع دولتی نظارت بر اجرای حقوق بشر

سیستم جهانی حمایت و نظارت بر اجرای حقوق بشر در دو سطح شکل گرفته‌اند: متعارف که توسط کنوانسیون‌های بین‌المللی ایجاد شده و اساساً توسط کمیته‌های مختلف ایجاد شده توسط آن اسناد که به عنوان «سازمان‌های مبتنی بر معاهده» شناخته می‌شوند، نظارت می‌شود و غیر متعارف که توسط قطعنامه‌های تصویب شده توسط ارگان‌های سازمان ملل و متشکل از نهادهای ایجاد شده توسط منشور ملل متحد یا برگرفته از آنها شکل می‌گیرد که سازمان ملل آنها را «سازمان‌های مبتنی بر منشور» می‌نامد. (Crela Dantas, 2012: 189)

معاهدات حقوق بشری، برای تضمین حسن اجرای مفاد خود، نهادهای نظارتی را پیش‌بینی کرده‌اند که این نهادها در واقع رکن اصلی نظارت بر عملکرد دولت‌های عضو در خصوص عمل به تعهدات برگرفته از آن معاهده محسوب می‌شود. «نهادهای معاهده‌ای حقوق بشر متشکل از کمیته‌هایی از کارشناسان مستقل است که بر اجرای معاهدات حقوق بشر

همچنین این شیوه در تعدادی از اسناد منطقه‌ای حقوق بشر نظیر کنوانسیون اروپایی حقوق بشر (۱۹۵۰) و کنوانسیون آمریکایی حقوق بشر (۱۹۶۹) نیز مورد شناسایی قرار گرفته است. یکی از ویژگی‌های مهم و اساسی سیستم نظارتی شکایتی این است که نهاد صالح برای اجرای این‌گونه سیستم، کارکردی قضایی و یا شبه قضایی در تفسیر قواعد تعهد شده و اتخاذ تصمیم‌ها یا توصیه‌ها راجع به ماهیت قضیه دارند. (طوسی، ۱۳۸۲: ش ۴)

به‌رغم مزیت زیادی که آیین شکایت فردی دارد، اما در عمل با چالش‌های جدی روبه‌رو است؛ مهم‌ترین آن مربوط به اجرای احکام حقوق بشر و تصمیمات نهادهای نظارتی است. باید اطمینان حاصل شود که دولت‌ها غرامت فردی قربانیان را تأمین می‌کنند و اقداماتی را انجام می‌دهند تا تخلفات مشابه تکرار نشود. به علاوه اطمینان حاصل شود که خطری از سوی دولت متهم، متوجه قربانی و خانواده‌اش نشود. بدیهی است این امر مستلزم تداوم نظارت کمیته‌ها و نهادهای نظارتی حقوق بشر بر دولت مربوطه تا حصول نتیجه رضایت‌بخش است.

مراجع بین‌المللی ناظر بر اجرای حقوق بشر

مراجع نظارتی حقوق بشر در دو سطح مراجع دولتی و غیر دولتی فعالیت می‌کنند.

۱. مراجع غیر دولتی نظارت بر اجرای حقوق بشری

«مراجع بین‌المللی غیردولتی حقوق بشری نهادهایی هستند که به ابتکار بخش خصوصی و خارج از توافق میان دولت‌ها با مشارکت اشخاص خصوصی یا عمومی تأسیس شده‌اند. هدف از تشکیل چنین سازمان‌هایی حمایت از حقوق بشر و نظارت بر میزان پایبندی دولت‌ها به تعهدات حقوق بشری خود و آموزش حقوق بشر است. این نهادها در عرصه حقوق بشر در سه سطح اقدامات نظارتی خود را پیگیری می‌کنند: در مرحله اول این سازمان‌ها در سطح ملی به جمع‌آوری اطلاعات، شناسایی و کمک به قربانیان، حقیقت‌یابی و تهیه گزارش می‌پردازند. در سطح بین‌المللی با سازمان ملل متحد، کمیته‌های ناظر بر معاهدات حقوق بشری و مراجع قضایی بین‌المللی همکاری کرده و از یافته‌های خود در جریان فعالیت در سطح ملی برای تعقیب ناقضان حقوق بشر استفاده می‌کنند. سومین و بالاترین سطح از اقدامات نظارتی این سازمان‌ها، مشارکت در جریان استانداردسازی برای حقوق بشر است که از طریق مذاکره با

۱. جهت ارتباط با این نهادها و ثبت درخواست رک:

نظام‌مند حقوق بشر، حمایت از هماهنگی، همگرایی و تلفیق مؤثر حقوق بشر در نظام سازمان ملل است.

طبق قطعنامه ۶۰/۲۵۱ شورای حقوق بشر از سه طریق بر اجرای حقوق بشر نظارت می‌کند: ۱. سیستم نظارت جامع و ادواری؛ ۲. توجه و بررسی وضعیت‌های متضمن نقض فاحش و سیستماتیک حقوق بشر؛ ۳. بررسی دیگر وضعیت‌های مشتمل بر نقض حقوق بشر.

شورای حقوق بشر حق دارد و مکلف است در مورد تعهدات حقوق بشری هر دولت و وضعیت‌های متضمن نقض حقوق بشر صرف‌نظر از شدت و وخامت آن، به صورت ادواری و فراگیر به بررسی بپردازد.

طبق بند ۵ قطعنامه ۶۰/۲۵۱ شورای حقوق بشر در بررسی جامع و ادواری خود باید موارد زیر را در نظر بگیرد: ۱. این سیستم باید مبتنی بر اطلاعات موثق و عینی باشد. ۲. این سیستم باید فراگیر بوده و برخورد یکسان و غیر گزینشی با کلیه دولت‌ها (اعم از عضو و غیر عضو شورا) را تضمین کند. ۳. این سیستم باید بر اجرای کلیه تعهدات و الزامات ناشی از حقوق بشر توسط هر دولت متمرکز شود. به عبارت دیگر، کلیه تعهدات و الزامات حقوق بشری در همه حوزه‌های حقوق مدنی، سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی تحت نظارت خواهد بود. ۴. سیستم نظارت مبتنی بر همکاری و گفت‌وگوهای متقابل بین شورا و دولت مربوطه است. ۵. در این سیستم فقط نقص‌ها و کاستی‌های دولت ذریبط در زمینه حقوق بشر بررسی نمی‌شود، بلکه راه‌های رفع این نقایص نیز بررسی و به دولت مربوطه توصیه‌هایی می‌شود. ۶. هدف آن تکمیل کار نهادهای معاهده‌ای حقوق بشر، نه دوباره‌کاری است. (Walter & Kalin & Others, 2006: 2-10)

یکی از سازوکارهای مهم شورا، مکانیسم «رویه شکایت» و «رویه ویژه» است. رویه شکایت به موارد نقض شدید کلیه حقوق بشر و آزادی‌های بنیادینی که بنا بر اطلاعات موثق، در هر گوشه از جهان و تحت هر شرایطی اتفاق بیفتد، رسیدگی می‌کند.

«رویه شکایت بر مبنای پیام‌های دریافتی از افراد، گروه‌ها یا سازمان‌هایی استوار است که ادعا می‌کنند قربانی نقض حقوق بشر هستند یا اطلاعات مستقیم و موثقی از چنین نقض‌هایی دارند. این رویه دو گروه کاری مشخص دارد: کارگروه پیام‌ها و کارگروه وضعیت‌ها. کارگروه پیام‌ها مسئول رسیدگی به پیام‌ها و ارتباطات و کارگروه وضعیت‌ها مسئول توجه دادن شورا به موارد نقض شدید و به گونه‌ای موثق قابل اثبات حقوق بشر و آزادی-

سازمان ملل توسط دولت‌های عضو نظارت می‌کنند. آنها این کار را با رسیدگی به گزارش‌های ارائه‌شده توسط دولت‌های عضو در مورد اقدامات به عمل آمده برای اجرای مفاد معاهده انجام می‌دهند. بیشتر نهادهای معاهده‌ای حقوق بشر برای دریافت و بررسی شکایت‌های فردی، صلاحیت دارند؛ در حالی که تعدادی از این نهادها فقط می‌توانند اقدام به تحقیق کنند» (Working with the United Nations Human Rights Programme, 2008: 31)

این رویکرد نظارتی، زمینه‌ای مناسب برای وادار کردن دولت‌ها به انجام تعهدات خویش است. تعداد زیادی از معاهدات حقوق بشری از جمله میثاقین از این شیوه استفاده کرده‌اند.^۱

هر یک از کمیته‌های متعارف حمایت از حقوق بشر که سیستم متعارف جهانی حمایت از حقوق بشر را تشکیل می‌دهند، از حمایت ساختاری دبیرخانه سازمان ملل، به‌ویژه دفتر کمیساریای عالی سازمان ملل متحد برای حقوق بشر، (نهاد فرعی دبیرخانه سازمان ملل) که مسئول ترویج احترام و اجرای کامل حقوق بشر است، برخوردار می‌باشد. (Crela & Dantas, 2012: 189)

دبیر کل سازمان ملل متحد، از طریق دفتر کمیساریای عالی حقوق بشر این سازمان، مسئول فراهم کردن کمیته‌های متعارف نظارت بر حقوق بشر با کلیه کارکنان و امکانات لازم برای اجرای مؤثر وظایف آنها است. دفتر کمیساریا به کمیته‌ها در روش کار کمک می‌کند، لوازم، فضای اداری و کارکنان را برای کمیته‌ها جهت انجام وظایفشان فراهم می‌کند و همچنین بررسی اولیه دادخواست‌های ارسال شده به کمیته‌ها را انجام می‌دهد. این فرایند شامل تأیید این است که آیا تمام الزامات رسمی مربوط به ثبت دادخواست‌ها رعایت شده‌اند یا خیر؟ همچنین خلاصه‌ای از محتوای هر دادخواست را قبل از ارسال پرونده برای رسیدگی به کمیته‌ها و ثبت نام تهیه می‌کند. (Ibid)

از دیگر نهادهای مهم حقوق بشری، می‌توان به شورای حقوق بشر سازمان ملل متحد که یکی از نهادهای سازمان ملل و رکن فرعی مجمع عمومی سازمان ملل است، اشاره کرد. این شورا به عنوان جایگزین کمیسیون حقوق بشر سازمان ملل متحد در ۱۵ مارس ۲۰۰۶ و به موجب قطعنامه ۶۰/۲۵۱ مجمع عمومی با هدف ارتقا و حمایت از حقوق بشر در تمامی کشورها، ایجاد شد. وظیفه اصلی شورا رسیدگی به موارد نقض شدید و

۱. جهت اطلاعات بیشتر ر.ک: راعی، ۱۳۹۱.

ب) پس از آن هر موقع که کمیته چنین درخواستی بنماید. که معمولاً هر سه سال یک بار این گزارش باید تقدیم شود و به آن «گزارش دوره‌ای» می‌گویند.

۲. ارائه تفاسیر عمومی و نظرات کلی برای کمک به کشورهای عضو برای اعمال معاهدات بین‌المللی با تعریف و تفسیر تعهدات آنها. توضیح اینکه برخی مقررات میثاقین در قالب مفاهیم کلی بیان شده‌اند ممکن است دولت‌ها تفاسیر و برداشت‌های گوناگونی از این مفاهیم کلی داشته باشند و همین سبب بروز اختلاف بین آنها شود، در نتیجه کمیته‌های حقوق بشر به وسیله تفسیر عمومی که نسبت به چنین مواردی صادر می‌نمایند از بروز اختلاف بین کشورها در این خصوص، جلوگیری می‌کنند.

۳. تصمیم‌گیری در مورد اتهامات مربوط به عدم رعایت معاهدات بین‌المللی که توسط یک دولت عضو علیه دولت عضو دیگری ارائه شده است. البته کمیته‌ها وقتی صلاحیت رسیدگی به شکایت دولت‌های عضو علیه یکدیگر را دارند که دولت‌های عضو صلاحیت کمیته‌ها را برای رسیدگی به چنین امری در اعلامیه به طور جداگانه اعلام نمایند. (ماده ۴۱ میثاق حقوق مدنی و سیاسی و بند ۱ ماده ۱ پروتکل اختیاری میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی).

۴. رسیدگی به شکایت افراد علیه دولت‌های عضو میثاقین: یکی دیگر از وظایف بسیار مهم کمیته‌ها رسیدگی به شکایات افراد علیه دولت‌های عضو میثاقین دایر بر نقض حقوق و آزادی‌های به رسمیت شناخته‌شده آنها در اسناد مزبور است که از آن به عنوان دادخواهی فردی یاد می‌شود. (ماده ۱ و ۲ پروتکل اختیاری میثاق حقوق سیاسی و مدنی و بند ۱ ماده ۱ پروتکل اختیاری میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی).

همان‌طور که گفته شد در این مقاله، این وظیفه مشترک کمیته‌ها؛ یعنی دادخواهی فردی بررسی می‌شود.

نحوه دادخواهی فردی

حق شکایت به کمیته‌ها یک مکانیسم متعارف برای حمایت از حقوق بشر است. این سازوکار اجازه اقدام مستقیم و مستقل افراد را در صحنه بین‌المللی تا جایی می‌دهد که نیازی به میانجیگری دولت عضو یا هر نهاد دیگری نداشته باشد.

مطابق ماده ۲ پروتکل اختیاری میثاق حقوق مدنی و سیاسی و ماده ۳ پروتکل میثاق حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی، افرادی که مدعی هستند هر یک از حقوق به رسمیت

های بنیادین است». (Working with the United Nations Human Rights Programme, Op.cit, (2008: 82

رویه شکایت شورا تنها رویه دادخواهی جهانی است که تمامی حقوق بشر و همه آزادی‌های بنیادین در همه کشورها را پوشش می‌دهد. شورا گزارش‌های رویه‌ها را (مگر در موارد استثنایی) به صورت محرمانه بررسی و تصمیم مقتضی اتخاذ می‌کند.

همچنین می‌توان به دیوان بین‌المللی کیفری به عنوان یکی دیگر از نهادهای بین‌المللی ناظر و حامی حقوق بشر اشاره کرد. دیوان صلاحیت دارد به برخی از جرائم حوزه حقوق بشر مانند جرائم نسل‌کشی و جرائم علیه بشریت که در قلمرو یا توسط اتباع دولت‌های عضو اساسنامه ارتکاب یافته، رسیدگی کند.

وظایف کمیته‌ها

همان‌طور که قبلاً گفته شد، دو کمیته حقوق بشر و کمیته حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی برای نظارت بر اجرای میثاقین تشکیل شد. اگرچه کمیته‌ها مستقل از یکدیگر عمل می‌کنند، اما آنها بر اساس اصول یکسانی از حقوق بشر هدایت می‌شوند و اهداف مشترکی دارند.

دولت‌های طرف میثاقین، می‌توانند صلاحیت کمیته‌ها را برای تجزیه و تحلیل دادخواست‌ها (شکایت‌ها) با ارائه اعلامیه در هر زمان بپذیرند و به رسمیت بشناسند. بنابراین کمیته‌ها در صورتی صلاحیت دریافت دادخواست از افراد و رسیدگی به آن را دارند که دولت‌های عضو این صلاحیت را با تصویب پروتکل اختیاری مورد بحث به رسمیت شناخته باشند.

کمیته‌های مزبور چهار وظیفه مشترک دارند:

۱. دریافت، بررسی و صدور نظرات در مورد گزارش‌های دولت‌های عضو در مورد اقداماتی که برای اعمال معاهدات بین‌المللی در قلمرو خود برداشته‌اند.

به موجب ماده ۴۰ میثاق حقوق مدنی و سیاسی، کشورهای طرف این میثاق متعهد می‌شوند تا درباره تدابیری که اتخاذ کرده‌اند و آن تدابیر به حقوق شناخته‌شده در این میثاق ترتیب اثر می‌دهد و درباره پیشرفت‌های حاصل در تمتع از این حقوق گزارش‌هایی تقدیم کنند:

الف) ظرف یکسال از تاریخ لازم‌الاجرا شدن این میثاق برای هر کشور طرف میثاق در امور مربوط به آن کشور. به این گزارش، «گزارش مقدماتی» گفته می‌شود.

در مورد پرونده می‌شود. (Rules of procedure 102.4 of the HRC, 74.4 of the CEDAW and 76.6 of the CRPD.) اگر این اسناد به زبان رسمی سازمان ملل

متحد نباشد، باید ترجمه کامل یا خلاصه آن ارائه شود.

شاکی همچنین باید مراحل را که قبلاً برای تکمیل راه-حل‌های موجود در کشور عضو که علیه آن شکایت شده، انجام داده باشد؛ یعنی اقداماتی که در دادگاه‌ها و مقامات محلی دولت عضو انجام شده است، شرح دهد. الزام به پایان یافتن راه‌حل‌های داخلی به این معنی است که ادعاها باید ابتدا به مقامات ملی مربوطه تا بالاترین سطح موجود رسیده باشد. اگر برخی از این راه‌حل‌ها در حال بررسی هستند یا هنوز تمام نشده‌اند، باید به این موضوع و دلایل آن اشاره کرد. (Individual Complaint Procedures Under) The United Nations Human Rights (Treaties ,Op.cit, 2013: 4

در صورت عدم وجود یکی از موارد فوق یا هر گونه اطلاعات دیگری که برای بررسی دادخواست توسط کمیته‌ها یا دفتر کمیساریای عالی حقوق بشر که بررسی اولیه دادخواست‌ها را انجام می‌دهد، مهم تشخیص داده شود، با درخواست‌کننده تماس گرفته می‌شود. بسته به ماهیت موضوع، خود کمیته‌ها یا دبیرخانه سازمان ملل، در هر دو مورد از طریق دفتر کمیساریای عالی حقوق بشر با درخواست‌کننده تماس می‌گیرند تا اطلاعات لازم برای تکمیل دادخواست را ارائه دهند. (Rules of procedure 84.2 of the HRC and 58 of the CEDAW.

مهم است که شاکی دلیل عدم ارائه اسناد یا اطلاعات و همچنین دلیل عدم رعایت هر یک از شرایط پذیرش دادخواست را روشن کند.

به طور کلی دادخواست علاوه بر اطلاعات فوق باید متضمن بیان خلاصه حقایق، شامل تمام مدارک و شهود قابل دسترس، گزارشات پزشکی و جبران خسارت‌های درخواست‌شده باشد. لازم به ذکر است که هیچ‌گونه محدودیتی به لحاظ تعداد صفحات برای دادخواست وجود ندارد، اما اگر جزئیات شکایت مفصل باشد، بهتر است که به منظور سرعت بخشیدن به جریان ثبت دادخواست، خلاصه‌ای از پرونده حدود ۵ صفحه به انضمام رونوشت کلیه گزارشات و مدارک استنادی ارائه شود. (Sarah and others, 2006: 77)

مکاتبات می‌توانند از طریق نامه، فکس یا ایمیل فرستاده شوند، اما ثبت نمی‌شوند مگر اینکه دبیرخانه نسخه اصلی

شناخته آنها در این میثاق‌ها نقض شده است و کلیه راه‌حل‌های موجود طبق قوانین داخلی را طی کرده‌اند، می‌توانند شکایت خود را به صورت کتبی برای رسیدگی به کمیته‌ها تقدیم کنند.

شاکی باید اطلاعات شخصی اولیه (نام، نام خانوادگی، ملیت، تاریخ تولد، آدرس پستی و آدرس پست الکترونیکی) خودش را در دادخواست ارائه کند و کشور عضو که علیه آن شکایت شده و همچنین نام نهاد معاهده‌ای رسیدگی‌کننده را مشخص کند. هر گونه تغییر بعدی در آدرس یا سایر اطلاعات تماس باید در اسرع وقت اطلاع‌رسانی شود. (Individual Complaint Procedures under the United Nation Human Rights Treaties, 2013: 4

دادخواست فردی علاوه بر اطلاعات شخصی شاکی باید به صورت مکتوب، خوانا، ترجیحاً تایپی، امضا شده و به یکی از سه زبان کاری کمیته‌ها؛ یعنی انگلیسی، فرانسه یا اسپانیایی باشد. کمیته‌ها می‌توانند به صورت رسمی یا بنا به درخواست موجه نویسنده، هویت قربانی را محرمانه نگه دارند. (Articles 96(a) of the HRC, Rules of) procedure 102.4 of the HRC and Rules of (procedure 2 of the OPICESCR

علاوه بر این، دادخواست باید به تفصیل، ترجیحاً به ترتیب زمانی، حقایقی را که موجب عدم رعایت و نقض کنوانسیون بین‌المللی مورد بحث است، ارائه کند و باید همراه با اسناد و اطلاعاتی باشد که وقایع ادعایی را تأیید می‌کند. فعل یا ترک فعلی که گزارش می‌شود ممکن است توسط یک مقام دولتی یا یک فرد خصوصی انجام شده باشد؛ به این دلیل که دولت مسئول عدم اجرای اقدامات برای جلوگیری از اعمال یا ترک فعل‌هایی است که حقوق بشر را نقض می‌کند یا ناقضان این حقوق را مجازات می‌کند باشد و همراه با اسناد خاصی باشد که ادعاهای آن را ثابت کند. (Carla Castas, op.cit: 192)

به ویژه، این شامل اسناد رسمی مانند تصمیمات قضایی و اداری در مورد موضوع و یک نسخه از قوانین داخلی قابل اجرا

۱. نمونه فرم دادخواست در آدرس اینترنتی زیر قابل دسترس است:

<http://www.unhchr.ch/htm/menu6/2/annex1.pdf>.

۲. البته دادخواست یا مکاتبه می‌تواند به هر یک از زبان‌های رسمی سازمان ملل متحد یعنی عربی، چینی، انگلیسی، فرانسوی، روسی و اسپانیایی ثبت شود، ولی توصیه شده که جهت تسریع در ثبت و رسیدگی، دادخواست یا مکاتبه به زبان انگلیسی، فرانسه یا اسپانیایی ارائه شود.

۳. طبق ماده ۳ پروتکل اختیاری میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی، شکایت نباید صرفاً مبتنی بر گزارش و اطلاعات منتشرشده توسط وسایل ارتباط جمعی باشد.

امضا شده را دریافت کند.

دادخواست در جلسه عمومی خود می‌پردازد. (Rule of procedure 93 of the HRC and Rule of procedure 11 of the OPICESCR

شرایط و الزامات اصلی که در تجزیه و تحلیل دادخواست-ها در جلسات عمومی یا توسط کارگروه‌ها باید لحاظ شود، به شرح زیر است:

۱. همان پرونده موضوع تجزیه و تحلیل (مورد رسیدگی) یک نهاد بین‌المللی مشابه نباشد. ۲. طی کردن تمام مراجع رسیدگی و راه‌های جبران خسارت داخلی؛ (طبق ماده ۳ پروتکل الحاقی به میثاق حقوق اقتصادی اجتماعی و فرهنگی، شکایت مطروحه باید حداکثر یک سال بعد از اتمام آخرین مرحله رسیدگی مراجع داخلی به کمیته ارسال شود، مگر اینکه شاکی بتواند اثبات کند تسلیم شکایت در آن محدوده زمانی غیر ممکن بوده است). بنابراین، شاکی قبل از فرستادن شکایت به یک نهاد بین‌المللی، باید به تمام مراجع مؤثر دادخواهی داخلی متوسل شده باشد، دادخواهی هنگامی مؤثر به شمار می‌آید که امکان تحقق میزان معقولی از جبران خسارت و غرامت را برای شاکی فراهم سازد. ۳. وجود رابطه علت و معلولی بین عمل یا ترک عمل انجام‌شده توسط دولت عضو و نقض ادعایی. ۴. عطف به ماسبق نبودن فعل یا ترک فعل گزارش‌شده. (Ibid: 195)

شایان ذکر است که تجزیه و تحلیل تصمیماتی که قبلاً توسط کمیته‌ها صادر شده، نشان می‌دهد که شرایط دیگری هم می‌تواند مانع از بررسی ماهیت دادخواست‌ها شود. به عنوان مثال، این موارد شامل هرگونه رزرو و شرطی می‌شود که به‌طور مشروع از قبل توسط دولت متهم نسبت به برخی مقررات کنوانسیون مورد نظر ایجاد شده باشد.

همچنین مهم است که این دادخواست‌ها توهین‌آمیز نباشند: مواردی وجود دارد که کمیته‌ها با توجه به توهین‌آمیز بودن، عدم تناسب و عدم ارتباط دادخواست با مفاد کنوانسیون-ها، آن را غیرقابل قبول اعلام کرده‌اند. (Articles 14 of the ICERD, 2(b) of the CRPD, 3 of the ICCPR and 22.2 of the CAT and rules of procedure 71(d) of the CERD, 96(c) of the HRC and 11 of the OPICESCR

نکته قابل ذکر اینکه در صورتی که دادخواستی غیر قابل قبول تشخیص داده شود، امکان درخواست تجدیدنظر در تصمیم وجود دارد.

رسیدگی به شکایات در کمیته‌ها

به طور کلی رسیدگی به شکایات طی دو مرحله در کمیته‌ها انجام می‌گیرد: مرحله پذیرش و مرحله ماهیت. ناگفته نماند که به عنوان یک قاعده کلی و به منظور تسریع در روند رسیدگی، در بیشتر موارد، کمیته‌ها قابل پذیرش بودن و ماهیت شکایت را همزمان بررسی می‌کنند.

۱. قابل پذیرش بودن دادخواست

کمیته ابتدا قابل پذیرش بودن شکایات واصله افراد را مورد بررسی قرار می‌دهد. شکایت هنگامی قابل طرح و بررسی در کمیته است که اولاً باید دولت متهم، عضو معاهده‌ای باشد که ادعا می‌شود مفاد آن نقض شده است. دوم، دولت عضو باید صلاحیت کمیته نظارت بر آن معاهده را برای دریافت و بررسی شکایات افراد به رسمیت شناخته باشد.

دادخواست‌ها ابتدا به دفتر کمیساریای عالی حقوق بشر تسلیم می‌شود. هنگامی که نهاد مزبور تمام اطلاعات ضروری مشخص‌شده در دادخواست را شناسایی کرد، دادخواست ثبت می‌شود. به عبارت دیگر، دفتر کمیساریای عالی حقوق بشر گزارشی را با محتوای دادخواست تهیه و برای رسیدگی به کمیته مربوطه ارائه می‌کند تا پرونده ثبت‌شده در دبیرخانه سازمان ملل متحد را پیگیری کند. (Rule of procedure 85 of the HRC) اعضای کمیته این گزارش را دریافت می‌کنند، ثبت نام به درخواست‌کننده اطلاع داده می‌شود و به دولت متهم اطلاع داده می‌شود تا بتواند ملاحظات و دفاعیات مورد نظر خود را ارائه کند. در یک پارچوب زمانی که بسته به کمیته و ماهیت پرونده، از چهار هفته تا شش ماه متغیر است. عدم پاسخگویی دولت چه در مورد قابل پذیرش بودن و چه راجع به ماهیت، کمیته‌ها را از تجزیه و تحلیل دادخواست باز نمی‌دارد.

هنگامی که زمان ارائه ملاحظات و دفاعیات توسط دولت متهم به پایان می‌رسد، پرونده برای بررسی به جلسه عمومی کمیته ارجاع می‌شود. ممکن است قبل از جلسه یک کارگروه خاص برای تجزیه و تحلیل قابل قبول بودن یک دادخواست تشکیل شود و اگر اعضای کارگروه به اتفاق آرا آن را قابل پذیرش اعلام کند، کمیته مستقیماً به تجزیه و تحلیل ماهیت

۲. رسیدگی ماهوی

پس از تحقق شرایط پذیرش، تحلیل و بررسی ماهوی آغاز می‌شود.

کمیته در تجزیه و تحلیل ماهیت، استدلال‌های ارائه‌شده توسط درخواست‌کننده را بررسی می‌کند. دلایلی که نشان می‌دهد چرا خواهان معتقد است حقایق گزارش‌شده نقض معاهده بین‌المللی مورد نظر است. کمیته‌ها همچنین توصیه می‌کنند که درخواست‌کننده مشخص کند که کدام ماده یا مواد از معاهده نقض شده است. (Rule of procedure 84.1(d) of the CERD)

یک کمیته می‌تواند در هر مرحله از رسیدگی از دولت عضو بخواهد که اقداماتی را برای جلوگیری از هر گونه آسیب جبران‌ناپذیر به شاکی یا قربانی ادعایی در ارتباط با ادعاهای موجود در پرونده اتخاذ کند. (بند ۱ ماده ۵ پروتکل اختیاری میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی) به این اقدامات، «اقدامات موقت» می‌گویند. (Rule of procedure 7 of the OPICESCR)

به طور معمول، چنین درخواست‌هایی برای جلوگیری از اقداماتی صادر می‌شود که بعداً قابل لغو نیستند، برای مثال اجرای حکم اعدام یا تبعید به کشوری که در آن شاکی با خطر شکنجه روبه‌رو می‌شود. چنانچه شاکی مایل است کمیته درخواست اقدامات موقت را صادر کند، باید این موضوع را صریحاً بیان کند و به تفصیل توضیح دهد که چرا چنین اقدامی ضروری است. (Individual Complaint Procedures Under The United Nations Human Rights Treaties ,Op.cit, p.6)

۳. تصمیم‌گیری

پس از تکمیل بررسی ماهوی، کمیته با اکثریت آرای اعضای خود، تصمیمش را اعلام می‌کند. اگرچه تلاش‌هایی برای دستیابی به یک نتیجه متفق‌القول انجام می‌شود، اما یک یا چند نفر از اعضا در صورتی که به نتیجه‌ای متفاوت از اکثریت یا شاید به یک نتیجه واحد، اما به دلایل متفاوت برسند، ممکن است نظر آنها به‌طور جداگانه ضمیمه تصمیم اتخاذی شود.

تصمیماتی که نقض معاهده را اعلام می‌کند، عموماً یک چارچوب زمانی را برای دولت عضو مورد نظر تعیین می‌کند تا پاسخی ارائه دهد که توضیح دهد چه تریبی برای حل این موضوع اتخاذ شده است. گاهی اوقات تصمیمات کمیته‌ها تدابیری را پیشنهاد می‌کند که باید توسط کشورهای عضو اتخاذ شود.

سپس طرفین از این تصمیم که در وبسایت دفتر کمیساریای عالی حقوق بشر نیز منتشر شده، مطلع می‌شوند. متعاقباً، کمیته‌ها گزارشگر ویژه‌ای را برای پیگیری اجرای تصمیم توسط دولت متهم تعیین می‌کنند.

هرگاه کمیته‌ای تشخیص دهد که برخی از حقوق بشر نقض شده است، از دولت عضو دعوت می‌شود تا مشخص کند که چه اقداماتی برای تأثیرگذاری بر تصمیم یا توقف یا جبران نقض انجام داده است. (Rule of procedure 101.2 of the HRC)

سپس قربانی برای ملاحظه آنچه که توسط دولت ارائه شده به کمیته دعوت می‌شود. این نشان‌دهنده آغاز پیگیری تصمیم اتخاذشده است و در این مدت گزارشگر ویژه پیگیری پرونده‌ها، درخواست شفاف‌سازی در مورد اجرای تصمیمات کمیته‌ها می‌کند. نتیجه‌گیری گزارشگر ویژه در گزارش سالانه کمیته‌ها که به مجمع عمومی و همچنین در بیانیه‌های مطبوعاتی ارائه شده، گنجانده می‌شود. (Rule of procedure 102.1, 101.4 of the HRC and 22 of the OPICESCR)

اگر کمیته‌ای تشخیص دهد که نقض معاهده صورت نگرفته است یا شکایت قابل قبول نیست، پرونده مختومه می‌شود.

تصمیمات کمیته‌ها بیانگر تفسیری معتبر از معاهدات مربوطه است. آنها حاوی توصیه‌هایی به دولت عضو مورد نظر هستند، اما از نظر قانونی برای آنها الزام‌آور نیستند. همه کمیته‌ها رویه‌هایی را برای نظارت بر اجرای توصیه‌ها توسط دولت‌های عضو (موسوم به رویه‌های پیگیری یا آیین نظارت بر اجرای تصمیمات) ایجاد کرده‌اند؛ زیرا معتقدند که با پذیرش رویه‌ها، دولت‌های عضو نیز پذیرفته‌اند که به یافته‌های کمیته‌ها احترام بگذارند. (Individual Complaint Procedures Under The United Nations Human Rights Treaties ,Op.Cit: 11)

در خصوص الزام‌آور نبودن تصمیم کمیته، نکته قابل ذکر اینکه وقتی دولت‌ها صلاحیت کمیته‌ها را می‌پذیرند، در واقع می‌پذیرند که از تصمیمات کمیته‌ها هم تبعیت کنند.

به علاوه همان‌طور که کمیته حقوق بشر در نظریه عمومی شماره ۳۳ خود توضیح می‌دهد، اگرچه تصمیمات کمیته‌ها ارزش قانونی تصمیمات قضایی را ندارند، اما تصمیمات کمیته‌ها دارای برخی از ویژگی‌های مهم تصمیمات صادرشده توسط نهادهای قضایی هستند. تصمیمات کمیته‌ها در چارچوبی مشابه با تصمیمات قضایی و توسط قضات بی طرف و مستقل

بین‌المللی (کمیته‌ها) دریافت کند که ادعای نقض او و حق او مبنی بر جبران خسارت را حمایت می‌نماید.

اما یکی از بحث‌های مهم در خصوص تصمیمات کمیته‌ها، بحث الزام‌آور بودن یا نبودن تصمیمات آنهاست. همان‌طور که می‌دانیم دولت‌ها بر اساس منشور ملل متحد، اعلامیه جهانی حقوق بشر، میثاقین و سایر معاهدات حقوق بشری تحت نظارت سازمان ملل متحد که مجموعاً سیستم جهانی حمایت از حقوق بشر را تشکیل می‌دهند، متعهد می‌شوند که مطابق با اصول تعیین‌شده در آن اسناد عمل کنند. مفاد برخی از این اسناد همچون منشور و اعلامیه جهانی حقوق بشر به قواعد عرفی و بعضاً آمره تبدیل شده، بنابراین برای همه دولت‌ها صرف نظر از عضویتشان الزام‌آور هستند.

به علاوه دولت‌های عضو میثاقین، باید طبق مفاد کنوانسیون وین حقوق معاهدات (۱۹۴۹) تعهدات حقوق بشری مندرج در این اسناد را رعایت کنند. عدم رعایت این تعهدات، مسئولیتی را برای دولت ایجاد می‌کند تا هر گونه خسارتی که ممکن است ایجاد شده باشد، جبران کند.

بنابراین، هنگامی که یک کشور عضو، اعلامیه مربوط به پذیرش صلاحیت کمیته را صادر کرده، باید از الزامات آن براساس معاهده متابعت کند، از جمله این الزامات، پذیرش حق دادخواهی مؤثر برای نقض مفاد آن معاهده و صدور تصمیمات نهاد معاهده‌ای حقوق بشر مربوطه و در نهایت اجرای آن تصمیم است.

به هر حال با وجود مشکلاتی که شیوه دادخواهی فردی در عمل با آن مواجه است، اما بدون شک استفاده از آن در کنار سایر سازوکارهای نظارتی می‌تواند نقش مؤثری در حمایت از حقوق بشر داشته باشد. به نظر می‌رسد راهکارهای ذیل در اجرای مؤثرتر این شیوه کارساز باشد:

- ارائه آموزش‌های اساسی و ضروری برای قربانیان نقض حقوق بشر به منظور دسترسی مؤثر به مکانیسم‌های شکایت نزد نهادهای معاهده‌ای حقوق بشر سازمان ملل؛
- فراهم نمودن زمینه فعالیت حقوق بشری نهادهای جامعه مدنی و ارتباط آنها با قربانیان نقض‌ها؛
- شفاف‌سازی دولت‌های عضو در خصوص راه‌حل‌های داخلی و اطمینان از سودمند بودن این راه‌حل‌ها؛
- پیگیری مؤثر نهادهای نظارتی بین‌المللی به منظور اجرای تصمیمات کمیته‌ها تا حصول نتیجه رضایت‌بخش برای مثال از طریق تعیین گزارشگر ویژه؛

که تفسیر معتبری از کنوانسیون بین‌المللی دارند، صادر می‌شود. همچنین طبق اظهار نظر کمیته حقوق بشر تصمیمات توسط نهادهایی صادر شده‌اند که دارای اختیارات اعطاشده توسط کنوانسیون تصویب‌شده توسط دولت‌های عضو می‌باشند و بنابراین، برای آنها لازم‌الاجرا است.

همچنین کمیته در اظهاراتی دیگر بیان می‌دارد: «همان‌گونه که می‌دانیم، با وارد شدن یک عضو به پروتکل اختیاری، دولت عضو صلاحیت کمیته را برای تصمیم‌گیری در خصوص اینکه آیا نقض میثاق وجود دارد یا خیر، پذیرفته است؛ مطابق با ماده ۴ میثاق، دولت عضو موظف است به تمام افراد حاضر در قلمروش و اتباع تحت صلاحیت خود اطمینان دهد که حقوق شناخته‌شده آنها به موجب میثاق را و اینکه جبران خسارت مؤثر و لازم‌الاجرای در مواردی که نقض ثابت شود، تهیه نماید. کمیته از دولت‌های عضو می‌خواهد که طی ۹۰ روز اطلاعات مربوط به اقدامات اتخاذشده برای اثربخشی به نظرات کمیته را به اطلاع کمیته برساند.» (General assembly (resloution, 2016: 115)

ناگفته نماند اجرای احکام حقوق بشر حتی در مورد دادگاه حقوق بشر اروپا هم یک مبارزه دشوار می‌خواهد. طبیعی است که نهادهای معاهده‌ای سازمان ملل با چالش‌های بزرگ‌تری مواجه هستند؛ زیرا اجرای «تصمیمات» کمیته‌ها در هر کشور به نظام حقوقی، تفسیر قضایی دادگاه‌ها و قوه مجریه آن کشور بستگی دارد. (Alexandre Skander Galand & Başak Çalı, 2020: 2)

به هر حال انکار الزام‌آور بودن تصمیمات کمیته‌ها از سوی دولت‌ها، مانع مهمی در اجرای آنها شده است و این یعنی اینکه اساساً اجرای تصمیمات به همکاری اختیاری و داوطلبانه دولت‌ها بستگی دارد. بدون شک این وضعیت با اصول حقوق بین‌الملل حقوق بشر و همچنین انگیزه اصلی بین‌المللی شدن حقوق بشر در تضاد است.

بحث و نتیجه‌گیری

از جمله سازوکارهای مهم و مؤثر نظارت بر حقوق بشر، «آیین دادخواهی فردی» است. این سازوکار در بسیاری از معاهدات بین‌المللی حقوق بشر از جمله پروتکل‌های اختیاری میثاقین پیش‌بینی شده است.

آیین دادخواهی فردی این مزیت را دارد که شخصی که معتقد است حقوقش نقض شده و در توسل به مراجع داخلی ناکام مانده، فرصت دارد که تصمیمی از یک نهاد حقوق بشر

کمیسیون تا شورای حقوق بشر سازمان ملل متحد. پژوهش‌های حقوقی شهر دانش، دوره ۵، شماره ۹. سادات اخوی، علی (۱۳۸۷). پیش‌نویس پروتکل اختیاری میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی (آوریل ۲۰۰۸). فصلنامه حقوق دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران، شماره ۴، زمستان.

طوسی، حمیدرضا (۱۳۸۲). فرایند حمایت از قواعد حقوق بشر در حوزه‌های بین‌المللی نظارت. مجله دانش پژوهان، شماره ۴، زمستان. Available at: <https://hawzah.net/fa/Magazine/View5/7/2023>

عسکری، پوریا و سعیدی، نیلوفر. (۱۳۹۵). سازمان‌های غیردولتی بین‌المللی و نظارت بر اجرای حقوق بشر با تأکید بر عفو بین‌الملل. فصلنامه پژوهش حقوق عمومی، سال هجدهم، شماره ۵۳، زمستان.

مافی، همایون و غمیلویی، محمد. (۱۳۹۸). مفهوم و ضمانت اجرای «اصول دادرسی» در آیین دادرسی مدنی. فصلنامه علمی دانشنامه‌های حقوقی، دوره ۲، شماره ۳.

Alexandre Skander Galand & Başak Çalı (2020). *Human rights victims' complaints to UN not treated effectively, ORIGINALLY PUBLISHED*. Available at <https://www.openglobalrights.org/human-rights-victims-complaints-to-un>

Ashrafi, Dariush and others (2013). individual litigation before the African Court of Human Rights. *International Organizations Quarterly*, 2nd year, 7th issue, summer (In Persian).

Askari, Pouria and Saeedi, Nilufar (2015). International non-governmental organizations and monitoring the implementation of human rights with an emphasis on Amnesty International. *Public Law Research Quarterly*, Year 18, Number 53, Winter (In Persian).

Carla Dantas (2012). Right of Petition by Individuals Within the Global Human Right Protection System. *INTERNATIONAL JOURNAL ON HUMAN RIGHTS*, V. 9, N. 17, Dec.

Conde, H. Victor, A. (2002). *Handbook of*

- اختصاص کمک‌های مالی بیشتر از سوی سازمان ملل و دولت‌ها به دفتر کمیساریای عالی حقوق بشر سازمان ملل و دیگر نهادهای معاهده حقوق بشر جهت به‌کارگیری نیروی متخصص بیشتر و افزایش گروه‌های کاری در کمیته‌ها به منظور تسریع در روند رسیدگی‌ها.

منابع

اشرفی، داریوش و دیگران (۱۳۹۳). آیین دادخواهی فردی نزد دادگاه آفریقایی حقوق بشر. فصلنامه سازمان‌های بین‌المللی، سال دوم، شماره هفتم، تابستان.

تاموشات، کریستیان (۱۳۸۶). حقوق بشر مبانی نظری تحولات تاریخی و سازوکارهای اجرایی. ترجمه حسین شریفی طراز کوهی. تهران: انتشارات میزان.

راعی، مسعود (۱۳۹۱). حقوق بشر و سازوکارهای نظارتی در اسناد بین‌المللی و فقه، سال اول، شماره سوم، بهار و تابستان.

زمانی، قاسم (۱۳۸۵). نظارت جهانی بر اجرای حقوق بشر: از *International Human Rights*. Second Edition. New Publisher: University of Nebraska Press.

Fact Sheet No. 7/Rev.2 available online from www.ohchr.org.

<http://www.ohchr.org> .
<http://www2.ohchr.org/english/bodies/cescr/index.htm>

<https://www.un.org/en/>
Individual Complaint Procedures Under the United Nations Human Rights Treaties, Fact Sheet No. 7/Rev.2 United Nations New York and Geneva, 2013-5.

International Covenant of Civil and Political Rights (1966).

International Covenant of Economic, Social and Cultural Rights (1966).

Mafi, Homayoun and Ghamiloyi, Mohammad (2018). The concept and guarantee of the implementation of "principles of procedure" in civil procedure. *scientific quarterly of legal encyclopedias*, volume 2, number 3, July (In Persian).

- Optional Protocol to the International Covenant on Civil and Political Rights (1966).
- Optional Protocol to the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights (2008).
- Raei, Masoud (2013). Human rights and monitoring mechanisms in international documents and jurisprudence. first year, third issue, spring and summer (In Persian).
- Rules of Procedure of the Human Rights Committee, Ratified at 918th h Meeting, Last Adoption at 1924th Meeting (26 July 1989).
- Rules of procedure under the Optional Protocol to the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights (E/C.12/49/3) were adopted by the Committee at its forty-ninth session (12–30 November 2012) and amendments (14 February–4 March 2022).
- Sadat Akhavi, Ali (2018). Draft Optional Protocol to the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights (April 2008). *Law Quarterly of Tehran University Faculty of Law and Political Science*, No. 4, Winter (In Persian).
- Sarah Joseph and others (2006). Seeking Remedies for Torture Victims: A hand Book on the individual complaints procedures of the UN Treaty Bodies. Boris Wijkstom. first printing-November.
- Tamoushat, Christian (2016). *Human Rights, Theoretical Foundations of Historical Developments and Executive Mechanisms*. Translated by Hossein Sharifi Tarz Kohi, Mizan Publications: Tehran (In Persian).
- Tousi, Hamidreza (2013). The process of protecting human rights rules in the international spheres of supervision, Fall Scholars Magazine, No. 4, Winter 2013. Available at: <https://hawzah.net/fa/Magazine/View/5/7/2023> (In Persian).
- Walter Kaline and Others (2006). *The Human Rights Council and Country situations*. Framework, Challenges, Models, Institute Public Law, University of Bern.
- Working with the United Nations Human Rights Program (2008). *A Handbook for Civil Society*. New York and Geneva. www.ohchr.org/EN/HRBodies/HRC/Pages/Complaint.aspx
- Zamani, Qasim (2016). Global monitoring of human rights implementation: from the Commission to the United Nations Human Rights Council. *Shahr Danesh Legal Research*, Volume 5, Number 9, April (In Persian)